

Niematerialne dziedzictwo kulturowe w świetle ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego

Sławomir Ratajski

Sekretarz Generalny Polskiego Komitetu do spraw UNESCO

Słowa kluczowe: UNESCO, niematerialne dziedzictwo kulturowe, Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku, Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego z 2005 roku, Konwencja w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 roku, Program UNESCO Pamięć Świata, społeczność lokalna, tożsamość, dziedzictwo materialne, zrównoważony rozwój, kultura, dialog pokoju, dialog kultur, różnorodność wyrazu kulturowego, Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, Lista światowego dziedzictwa, polityka kulturalna, polityka rozwojowa, kultura narodowa, kultura lokalna, dobra kultury, przemysły kultury, Milenijne Cele Rozwoju, ONZ, prawa człowieka

TYTUŁ NINIEJSZEGO ARTYKUŁU ODWOŁUJE się do dwóch, przyjętych przez Polskę w ciągu ostatnich lat, konwencji UNESCO: Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzonej w Paryżu 17 października 2003 roku, ratyfikowanej w 2011 roku¹ i Konwencji w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzonej w Paryżu 20 października 2005 roku, ratyfikowanej w 2007 roku². Zestawianie treści tych dokumentów obok siebie pozwala z jednej strony na lepsze zrozumienie idei przewodniej koncepcji ochrony dziedzictwa niematerialnego stosowanej przez UNESCO, a z drugiej ich myśl przewodnia ukazuje długą drogę, jaką przebyto w kształtowaniu wizji dziedzictwa kultury na przestrzeni czterdziestu lat od uchwalenia Konwencji w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego w 1972 roku³. Dla dopełnienia całości obrazu trzeba też wspomnieć Program UNESCO Pamięć Świata, dotyczący ochrony dziedzictwa dokumentacyjnego – włącznie z dziedzictwem cyfrowym, powstały w 1992 roku.

Dokumenty te ujmują wieloraki pejzaż dziedzictwa kulturowego ludzkości, wzajemnie się uzupełniając. W różnym stopniu przenikają je podstawowe zasady podejścia do ochrony i promowania

dziedzictwa: równość, różnorodność, równowartość, udział w zrównoważonym rozwoju, znaczenie indywidualnego twórcy, ale też istotna rola społeczności lokalnej w tym procesie. Wskazują na kształtowanie warunków rozwojowych opartych na świadomości kulturowej, poczuciu tożsamości formowanej w procesie stopniowej identyfikacji własnego dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Podkreślają możliwości istotnego udziału kultury w rozwoju. Zgodnie z misją UNESCO, którą jest budowanie pokoju w umysłach ludzi, odwzorowują ideę tworzenia kontekstu dla dialogu pokoju poprzez uznanie między innymi różnorodności i równowartości wyrazu kulturowego reprezentowanego przez społeczności różnych narodów i regionów świata, co jest podstawowym czynnikiem kształtującym postawę tolerancji i akceptacji dla drugiego człowieka i jego odmienności. Ukształtowanie takiej postawy jest możliwe pod warunkiem rozpoznania i uznania własnej tożsamości kulturowej. Składa się na nią między innymi szacunek dla materialnego i niematerialnego dziedzictwa przeszłości, który nie tylko współkształtuje świadomość historyczną, lecz także ukazuje drogę do zrozumienia wartości kultury współczesnej. Świadomość usytuowania międzypokoleniowego wpływa na kształtowanie postawy odpowiedzialności i zakorzenienia społecznego, tak jak szacunek dla pamięci rodzinnej pobudza refleksję nad

własną odpowiedzialnością wobec pokolenia ojców, a jednocześnie nad odpowiedzialnością za tworzenie warunków życia dla przyszłych pokoleń utożsamiających się z własnym otoczeniem kulturowym.

Różnorodność kulturowa a rozwój

W preambule do konwencji z 2005 roku znajdujemy zapisy, które w jasny sposób formułują zasady rzucające światło także na zrozumienie innych konwencji i programów UNESCO, a zwłaszcza na interesującą nas tu szczególnie konwencję z 2003 roku. Zasada niewartościowania dotycząca wpisów na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, tak trudna do zrozumienia w świetle doświadczeń stosowania kryteriów wpisu na Listę światowego dziedzictwa, zgodnie z Konwencją w sprawie ochrony dziedzictwa kulturalnego i naturalnego z 1972 roku, nabiera znaczenia w ujęciu „różnorodności kulturowej stanowiącej wspólne dziedzictwo ludzkości”³ i będącej „główną siłą napędową trwałego i zrównoważonego rozwoju wspólnot, ludów i narodów”³. Opierając się na Powszechnej deklaracji praw człowieka oraz innych powszechnie uznawanych aktach ONZ, stwierdza się we wstępie do cytowanej konwencji z 2005 roku, że „kultura przybiera rozmaite formy w czasie i przestrzeni oraz że różnorodność ta przejawia się w niepowtarzalności i mnogości tożsamości, a także w formach wyrazu kulturowego narodów i społeczeństw tworzących ludzkość”⁶, a dalej, odnosząc się do dziedzictwa niematerialnego uznaje się „znaczenie tradycyjnej wiedzy, a zwłaszcza systemów wiedzy ludów autochtonicznych jako źródła bogactwa niematerialnego i materialnego oraz jej pozytywnego wkładu w trwałą i zrównoważony rozwój, a także konieczność zapewnienia jej odpowiedniej ochrony i promocji”⁷. Następnie wskazuje się na znaczenie kultury dla spójności społecznej; rozwojową rolę interakcji między kulturami opartej na wolności myśli, wypowiedzi i informacji oraz różnorodności środków przekazu; znaczenie różnorodności językowej; znaczenie żywotności kultur, w tym mniejszości i ludów autochtonicznych, która „przejawia się w ich wolności tworzenia, rozpowszechniania i dystrybucji własnych, tradycyjnych form wyrazu kulturowego oraz wolności korzystania z dostępu do nich w taki sposób, by było

to korzystne dla ich rozwoju”⁸. Sformułowania te nadają szczególnego sensu myśli przewodniej konwencji z 2003 roku o podstawowym znaczeniu społeczności lokalnej i indywidualnych nośników w zapewnieniu żywotności dziedzictwa niematerialnego jako podstawowego warunku jego ochrony. Stąd bierze się odmiennosc w podejściu do wartościowania obiektów wpisywanych na listy tworzone na podstawie konwencji z 1972 roku i zjawisk/elementów wpisywanych na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości konwencji z 2003 roku. W pierwszym wypadku dominuje zasada wyboru najwybitniejszych dzieł w danej dziedzinie, oparta na metodologii określonej przez specjalistów operujących kryteriami europejskiej tradycji historycznej i estetycznej. W efekcie tworzy ona hierarchiczną strukturę wartości według wspomnianych kryteriów reprezentowanych przez poszczególne obiekty, wyłonione w wyniku swoistej konkurencji. Zgodnie z założeniami konwencji z 2003 roku mamy do czynienia ze zmianą tego typu podejścia ukształtowanego w procesie wdrażania Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego. W okresie tym UNESCO, jak już wspomniałem, dokonało wyraźnej ewolucji w kierunku uznania wartości zjawisk kulturowych zakorzenionych w kontekście miejscowym, świadczących przede wszystkim o różnorodności i autentyczności tych zjawisk, mających istotne znaczenie kulturotwórcze dla danej społeczności lokalnej i będących przejawem ich tożsamości, a dzięki narzędziom służącym ochronie tych zjawisk/elementów mogących uczestniczyć w dialogu kultur na skalę narodową i globalną. Tak więc Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości staje się obrazem dialogu a nie konkurencyjności, gdzie miejsce wartościowania zajmuje niewartościująca różnorodność, leżąca u podstaw tworzenia żywej mapy niematerialnego dziedzictwa kulturowego świata, jaką jest w istocie. Szacunek dla indywidualności i inności twórczej zarówno osób, jak i poszczególnych grup społecznych, jaki cechuje metodę przyjętą w podejściu do dziedzictwa niematerialnego, jest w pełni wyrażony w Konwencji w sprawie ochrony różnorodności form wyrazu kulturowego. Dotyczy ona wprawdzie przede wszystkim zapewnienia rozwoju kulturze współczesnej, ale podobnie jak w wypadku rozumienia dziedzictwa niematerialnego, zgodnie z konwencją z 2003

roku, mówi o kulturze żywej, uczestniczącej w obiegu międzykulturowym, chociaż także poprzez obiekty będące wyrazem kultury materialnej.

Rola polityki kulturalnej według konwencji z 2005 roku

Zanim zajmiemy się bliższą analizą porównawczą list utworzonych na podstawie omawianych konwencji UNESCO, warto przyjrzeć się kierunkom polityki kulturalnej określonej w procesie wdrażania konwencji z 2005 roku, która w zasadniczym stopniu tej polityce jest poświęcona. Dotyczy więc też w istotny sposób całej polityki związanej z implementacją Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego i metod tworzenia krajowego rejestru dziedzictwa niematerialnego i ochrony tego dziedzictwa. Do podstawowych filarów idei promowania różnorodności kulturowej należy udział kultury w rozwoju, a tym samym udział polityki kulturalnej w kształtowaniu i realizowaniu polityki rozwojowej na poziomie krajowym i lokalnym. Trzeba jednak przyznać, że podobnie jak w wypadku konwencji z 2003, implementacja Konwencji w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego jest procesem długotrwałym i napotykałym jeszcze na niezrozumienie przez wiele rządów i środowisk zasad konwencji, ujętych w artykule 2°, tym bardziej że proces ten wymaga często przełamania stereotypów dotyczących promocji kultury narodowej przy jednoczesnej akceptacji i promocji różnorodności kulturowej zdefiniowanej w artykule 4°.

Cennych wskazówek dotyczących rozumienia konwencji, obszaru jej stosowania i potrzeby podjęcia skutecznych działań wdrożeniowych dostarcza analiza raportów okresowych, które po raz pierwszy zostały przedstawione przez państwa od czasu wejścia w życie tego aktu UNESCO. Na szczególną uwagę zasługuje analiza zapisów konwencji dotyczących tworzenia i wdrażania polityki kulturalnej (art. 5)¹¹, zintegrowanej z całościową polityką państwa i służących umacnianiu współpracy międzynarodowej¹². Zgodnie z artykułami 6-8 do obszarów, w których realizuje się polityka ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego w ramach odpowiednich regulacji prawnych przyjętych przez poszczególne państwa, należy tworzenie, wytwarzanie, rozpowszechnianie,

dystrybucja dóbr kultury i usług kulturalnych i korzystanie z nich; rozwój przemysłów kultury; swobodna wymiana i przepływ idei i form wyrazu kulturowego; pobudzanie kreatywności i przedsiębiorczości; wspieranie artystów; poszanowanie dla własności intelektualnej i praw autorskich; promowanie różnorodności mediów; wyrównywanie szans w udziale i dostępie do kultury dla kobiet, mniejszości i różnych grup społecznych, w tym ludów autochtonicznych; dostęp do różnych form wyrazu kulturowego pochodzących z innych krajów. Istotnym zagadnieniem jest silnie podkreślany udział kultury w polityce rozwojowej jako niezbędnego elementu w planowaniu strategii i realizacji trwałego i zrównoważonego rozwoju, o czym mówi artykuł 13 konwencji¹³. Przy tworzeniu i realizacji polityki rozwojowej, której motorem jest kultura, niezbędny jest udział społeczeństwa obywatelskiego, o czym traktuje artykuł 11¹⁴.

Uczestnictwo kultury w budowaniu tożsamości zarówno narodowej, jak i lokalnej, przy jednoczesnym dojrzywaniu w postawie tolerancji i akceptacji inności kulturowej, wymaga wprowadzania przez państwo, zgodnie z artykułem 10¹⁵, odpowiednich programów edukacyjnych i szkoleniowych dla nauczycieli w zakresie zawodów twórczych, odnosząc się i do formalnego szkolnictwa artystycznego, i do systemów kształcenia w obszarze przemysłów kultury oraz tworzenia warunków dla wymiany w tej dziedzinie, w tym kinematografii.

Przy analizie polityk i ich narzędzi w kontekście tworzenia warunków dla wytwarzania i dystrybucji dóbr kultury i usług w ramach przemysłów kultury eksperci UNESCO oceniający raporty okresowe wyodrębnili następujące zagadnienia: bezpośrednie dotacje do produkcji rodzimych wytworów kultury; wsparcie dla innowacyjności i funkcjonowania infrastruktury produkcyjnej oraz poszczególnych jednostek, takich jak spółki lub inne sieci przemysłu kulturalnego; warsztaty szkoleniowe podnoszące kompetencje w zakresie produkcji i indywidualnej przedsiębiorczości; systemy podatkowe ułatwiające reinwestycję w obszarze narodowej wytwórczości/produkcji kulturalnej; systemy współpracy międzynarodowej. Istotne miejsce w analizie polityk kulturalnych realizowanych przez poszczególne Strony konwencji zajmuje publiczny dostęp do życia kulturalnego oraz poziom społecznych kompetencji medialnych i kulturalnych, możliwość

udziału mniejszości, społeczności lokalnych, młodzieży i kobiet, osób starszych oraz działania na rzecz obniżenia barier cenowych – takich jak redukcja wysokości VAT-u (przykład UE i państw członkowskich). Oceniano też poziom uczestnictwa w wymianie międzynarodowej, podkreślając znaczenie mobilności artystów i profesjonalnych działaczy kultury, szczególnie w regionach Południa oraz zrównoważony przepływ dóbr kultury i usług. W przypadku omawiania współpracy w ramach wybranych organizacji międzynarodowych i regionalnych, podano przykłady dialogu na poziomie ministrów w UE i Partnerstwa Euromed oraz Partnerstwa Wschodniego, a także Grupy Wyszehradzkiej. W przypadku umów handlowych dotyczących praktyk preferencyjnych w przemyśle na poziomie bilateralnym, regionalnym i multilateralnym, mających na celu ułatwienie dostępu dla wschodzących rynków, podano między innymi przykład Unii Europejskiej i „Protocol on Cultural Cooperation” (Protokół w sprawie współpracy kulturalnej Unii Europejskiej), promujący zasady konwencji z 2005 roku i jej implementację w kontekście bilateralnych negocjacji handlowych. Przewiduje on wyłączenie usług audiowizualnych z regionalnych lub bilateralnych negocjacji handlowych i uzgodnienia w tym zakresie w ramach odrębnych umów (np. Umowa Stowarzyszeniowa UE – Ameryka Środkowa). Unia Europejska, widząc wielką rolę konwencji z 2005 roku w kształtowaniu polityki rozwojowej w duchu kreatywności i różnorodności, ratyfikowała ją jako organizacja międzynarodowa, obok 126 państw.

Innym zagadnieniem zajmującym ważne miejsce w implementacji konwencji z 2005 roku jest udział kultury w krajowych politykach zrównoważonego rozwoju, zgodnie z artykułem 13 konwencji. Udział przemysłów kultury w rozwoju gospodarczym stanowił ważny punkt odniesienia w ocenie omawianych raportów. Wskazywano na kilka narzędzi użytych przez rządy niektórych państw dla wsparcia rozwoju przedsiębiorczości w tym zakresie, takich jak: pomoc marketingowa i promocyjna; pomoc przy starcie i w pierwszej fazie rozwoju mikro, małych i średnich przedsiębiorstw w sektorze kultury; pomoc w realizacji projektów artystycznych; inicjatywy mające na celu wzmocnienie bazy kapitału ludzkiego dla przemysłów kultury.

Wspieranie kreatywności jest podstawowym warunkiem rozwoju, a w realizacji tego celu podstawowe

znaczenie ma edukacja artystyczna w szkołach oraz edukacja dorosłych i edukacja społeczna zarówno formalna, jak i nieformalna w ośrodkach kultury na poziomie i krajowym, i lokalnym, w różnych ośrodkach organizacji pozarządowych i religijnych, sieciach bibliotek i innych instytucjach społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem małych miast.

Konwencja z 2005 roku, zgodnie z artykułami 12 i 14, kładzie szczególny nacisk na międzynarodową współpracę kulturalną i wymianę dóbr kultury, widząc wielką potrzebę tworzenia warunków dialogu i współdziałania na rzecz rozwoju ekonomicznego i ograniczenia ubóstwa w oparciu między innymi o rozwój lokalnych przemysłów kultury, opartych w dużej mierze o lokalne dziedzictwo niematerialne i ich dostęp do rynku światowego i międzynarodowej sieci dystrybucji, wspieranie pracy twórczej i ułatwianie mobilności artystów i działaczy kultury przede wszystkim w krajach rozwijających się. W ramach współpracy między krajami rozwiniętymi i krajami rozwijającymi się między innymi w dziedzinie przemysłu audiowizualnego, muzyki i kinematografii czy sztuk performatywnych dużą rolę wspomagającą mogą odegrać środki pomocowe. W tym celu, na podstawie artykułu 18, utworzono Międzynarodowy Fundusz na rzecz Różnorodności Kulturowej, który przede wszystkim służy finansowaniu projektów (do 100 tys. USD) w krajach rozwijających się, co niestety wyklucza z udziału w nim takie kraje jak Polska. Analiza projektów, którym przyznano środki, a także przyjęte zasady przyznawania tych środków wyraźnie wskazują na preferowane przez Komitet zagadnienia, do których należą między innymi: działania wykorzystujące kulturę jako motor rozwojowy; udział przemysłu audiowizualnego w gospodarce; rozwój mikroprzemysłu audiowizualnego; wspieranie kreatywności i przemysłów kulturalnych na poziomie lokalnym; szkolenia w zakresie zarządzania i marketingu; wspieranie przedsiębiorczości dla kobiet ze społeczności lokalnych; tworzenie możliwości powstawania lokalnych przedsiębiorstw. Głównym celem Funduszu jest finansowe wsparcie dla projektów prowadzących do zmian strukturalnych poprzez wprowadzanie i opracowywanie polityk i strategii mających bezpośredni wpływ na tworzenie, produkcję, dystrybucję i dostęp do różnorodności wyrazu kulturowego oraz wzmocnienie infrastruktury instytucjonalnej niezbędnych dla rozwoju przemysłów kulturalnych na

poziomie lokalnym i regionalnym. Zasady tworzenia Funduszu i finansowania projektów ze zgromadzonych w nim środków określają w dużym stopniu aktualną politykę Międzyrządowego Komitetu ds. ochrony i promowania różnorodności wyrazu kulturowego konwencji z 2005 roku. Konwencja ta nie przewiduje tworzenia odpowiednich list, jak to ma miejsce w wypadku konwencji z 2003 roku i Listy reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz Listy światowego dziedzictwa zgodnie z konwencją z 1972, ale polityka Funduszu, podobnie jak dyrektywy dotyczące ochrony obiektów i elementów wpisanych na wymienione listy, kształtuje zasady ochrony, promocji i rozwoju dziedzictwa kulturowego tworzonego dziś i w przeszłości.

Głównym celem Funduszu jest finansowe wspieranie projektów prowadzących do zmian strukturalnych poprzez wprowadzanie i opracowywanie polityk i strategii mających bezpośredni wpływ na tworzenie, wytwarzanie, dystrybucję i dostęp do różnorodności form wyrazu kulturowego, w tym dóbr kultury, usług i działalności kulturalnej oraz wzmocnienie infrastruktury instytucjonalnej niezbędnej dla rozwoju przemysłów kultury lokalnych i regionalnych. Ważny jest tu wkład przemysłów kultury do zrównoważonego rozwoju, w szczególności do rozwoju gospodarczego i promowanie godnego życia. Istotnym zadaniem jest wspieranie udziału różnych grup społecznych (art. 7 konwencji¹⁶) w tworzeniu, wytwarzaniu, rozpowszechnianiu i korzystaniu z różnorodności form wyrazu kulturowego. Jak stwierdzono w dokumentach przyjętych na IV sesji Konferencji-Stron w 2013 roku, od chwili jej przyjęcia ma ona coraz większy udział w dostarczaniu odpowiedzi na wyzwania nowego Millenium poprzez promowanie zintegrowanego podejścia do polityki kulturalnej biorącej pod uwagę zróżnicowany system wartości; uwzględnienie systemu zarządzania kulturą włączającego instytucje rządowe i pozarządowe pod kątem różnorodności w tworzeniu i wdrażaniu polityki; dbanie o potrzeby indywidualne i grup społecznych, mniejszości i społeczności lokalnych oraz działanie na rzecz pokonywania barier wynikających z różnic kulturowych; proponowanie wizji rozwoju, w którym kultura pełni istotną rolę napędzającą gospodarkę narodową i przyczynia się do spójności społecznej i polepszenia jakości życia, co wymaga współpracy różnych resortów i instytucji; opracowywanie

nowych form współpracy bilateralnej i multilateralnej mającej na celu wspieranie przemysłów kulturalnych i kreatywnych w krajach rozwijających się dla ułatwienia ich udziału w światowym obiegu dóbr i usług kultury oraz mobilności artystów i twórców.

Różnice w metodzie tworzenia list i ochronie dziedzictwa niematerialnego i materialnego

Przy tworzeniu Listy reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości zasadniczą rolę pełnią społeczności lokalne i osoby, które w wielu wypadkach są jedynymi nośnikami danego zjawiska kulturowego. Głównym natomiast celem ochrony jest zapewnienie przetrwania danego zjawiska w następnych pokoleniach. To poszczególne kraje decydują o swoich nominacjach zakładając, że szczególnym wyróżnikiem jest w pełni realizowana, dzięki przyjętym kryteriom, zasada równości i równoważności, odnosząca się do wszystkich kultur, narodów i społeczności zachowujących własną, żywą kulturę. Istotnym celem konwencji jest ochrona tego dziedzictwa, zagrożonego zachodzącymi współcześnie różnego typu zjawiskami społecznymi, gospodarczymi albo klimatycznymi.

Dyrektor Generalna UNESCO, Irina Bokova, w swoich wystąpieniach niejednokrotnie podkreślała rolę konwencji w budowaniu spójności społecznej i tworzeniu warunków pokoju na świecie poprzez przeniesienie żywego dziedzictwa niematerialnego z pokolenia na pokolenie, w interakcji z historią wspólnoty i środowiskiem naturalnym. Konwencja staje się tym samym narzędziem w realizacji Milenijnych Celów Rozwoju. Wskazywała też na konieczność rozpatrywania tego dziedzictwa w zgodzie z prawami człowieka i promowaniem wzajemnego szacunku różnych społeczności, mając na uwadze rozwój społeczno-ekonomiczny.

Odmienność idei przyświecających omawianym konwencjom o dziedzictwie materialnym i niematerialnym wyraża się także w regulacjach dotyczących warunków, jakie powinny spełniać obiekty uhonorowane wpisem na poszczególne listy. Przy wpisie miejsc na Listę światowego dziedzictwa UNESCO niezbędne jest przygotowanie deklaracji ich wyjątkowej uniwersalnej wartości i rekomendacja ciał eksperckich, takich jak ICOMOS i IUCN, które spełniają kluczową rolę w opiniowaniu kandydatur zgodnie z wybranymi

kryteriami wpisu, a także mają zadanie monitorowania stanu zachowania i zarządzania miejscami światowego dziedzictwa. Ciała eksperckie stoją na straży poszanowania postanowień konwencji. W przypadku Listy reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości takim ciałem pomocniczym, przygotowującym rekomendacje dla poszczególnych wpisów, jest sześciuosobowy zespół wybierany spośród delegatów – członków Międzyrządowego Komitetu do spraw ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, z których nie wszyscy muszą być ekspertami. Dzięki roztropności członków Komitetu, w ostatnich dwóch zespołach wybranych na sesjach w Stambule w 2008 i w Nairobi w 2010 roku, szczęśliwie znaleźli się w dużej części specjaliści. Przypomnijmy, że Międzyrządowy Komitet do spraw ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego tworzą 24 państwa, wybierane podczas Zgromadzenia Ogólnego na czteroletnią kadencję.

Różnice w podejściu do konwencji z 2003 roku w stosunku do konwencji z 1972 roku i wynikające stąd nieporozumienia wzbudziły ożywione debaty podczas sesji Komitetu w Abu Dhabi w 2009 roku, Nairobi w 2010, na Bali w 2011 i w Paryżu w 2012. Dotyczyły w głównej mierze interpretacji zapisów konwencji, ale ujawniły także pewne braki w samej jej definicji oraz nieścisłości prawne w użytych tam sformułowaniach. Zwrócono uwagę, że właściwa implementacja konwencji wymaga jeszcze długiego procesu, niezbędnego dla właściwego zrozumienia jej charakteru. Samo rozumienie definicji elementu czy też zjawiska, zgodnie z artykułem 2¹⁷, nie jest ściśle określone i praktycznie każda sesja Komitetu wzbogaca dyskusję o nowe wątki. Członkowie Komitetu i eksperci międzynarodowi są raczej skłonni do otwartej interpretacji definicji, a nawet poszerzenia jej zapisu tak, aby elastyczność formuły pozwoliła odnaleźć się w jej ramach każdej grupie lub społeczności lokalnej. Zasadniczym ograniczeniem tej elastyczności są oczywiście zasady Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 roku, które leżą u podstaw wszystkich dokumentów UNESCO. Biorąc to pod uwagę, wydaje się zasadne, aby definicje odnoszące się do dziedzictwa niematerialnego na użytek krajowy, a stosowane przy sporządzaniu rejestrów, także zachowały pewną elastyczność i otwartość.

Zgodnie z założeniem przyjętym przy tworzeniu konwencji, udział niezależnych, międzynarodowych

ekspertów przy ocenie wniosków o nominację na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości jest bardzo ograniczony. W przypadku Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego istotną rolę pełnią eksperci ze wspomnianych międzynarodowych ciał doradczych, a społeczności lokalne są ważnym udziałowcem w zarządzaniu miejscami światowego dziedzictwa. Natomiast dobór obiektów na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości odzwierciedla przede wszystkim wolę poszczególnych społeczności, świadomych konsekwencji wpisu. Udział ekspertów i państwa sprowadza się do działań informacyjnych, dotyczących konwencji i skutków wpisu na listę, pomocy przy metodologicznym opisie danego zjawiska kultury i działań wspomagających ochronę oraz mających charakter edukacyjno-promocyjny, co wynika między innymi z dyrektyw wykonawczych do konwencji z 2003 roku. Zaangażowanie ekspertów przy przygotowywaniu kandydatur do wpisu, zgodnie ze stosowaną praktyką, powinno sprowadzać się do roli mediatorów (*facilitators*). Wymaga ona wielkiej delikatności i umiejętności w prowadzeniu negocjacji społecznych, a niewątpliwym utrudnieniem jest brak jasnych reguł postępowania przy fundamentalnym założeniu, żeby nie podważyć bezpośredniego udziału danej społeczności.

Idea, która przyświecała twórcom konwencji z 2003 roku, jest zasadniczo różna od założeń konwencji z 1972 roku, dlatego też próby interpretowania zasad konwencji z 2003 roku według wzorów utrwalonych przy implementacji 40-letniej już konwencji dotyczącej dziedzictwa materialnego mogą prowadzić do wielu nieporozumień przy wdrażaniu konwencji z 2003 roku i błędów przy tworzeniu rejestru krajowego lub tymczasowo listy o charakterze edukacyjno-promocyjnym. Rejestr taki (ze względu na istniejące w Polsce warunki prawne, tymczasowo zwany listą) jest niezbędny, gdy weźmie się pod uwagę kryteria wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, ale przede wszystkim jest niezbędny w procesie wprowadzania założeń konwencji na gruncie krajowym, jako że jej zasadniczym celem jest ochrona i upowszechnienie dziedzictwa niematerialnego. Na konieczność tego rozróżnienia wielokrotnie zwracali uwagę członkowie Komitetu i eksperci.

W przyjętych w 2009 roku w Abu Dhabi dyrektywach wykonawczych, dotyczących efektywnej implementacji konwencji, określono zasadnicze warunki konieczne dla właściwego wypełnienia jej zapisów. Zwraca się uwagę na celowość podejmowania przez państwa członkowskie działań na rzecz podniesienia świadomości znaczenia dziedzictwa niematerialnego przenoszonego przez różne społeczności, grupy czy indywidualności zarówno na szczeblu lokalnym, jak i narodowym oraz międzynarodowym.

Odnosnie do poszczególnych elementów (zjawisk) dziedzictwa niematerialnego, wyróżnia się podstawowe zasady, poczynając od spełnienia przez dane zjawisko (element) definicji określonej w artykule 2.1 konwencji. Kładzie się nacisk na udział społeczności lokalnej lub osób, których dotyczy dane zjawisko w działaniach na rzecz jego promocji i podkreśla się wynikające stąd korzyści. Wskazuje się na respektowanie miejscowych zwyczajów, szczególnie tych mających aspekt pewnej tajemnicy i sacrum. Dokument zwraca uwagę, by podejmowane działania nie wpływały na dekontekstualizację zjawiska, nie pozbawiały go naturalnego wyrazu oraz nie wykluczały z normalnego funkcjonowania danej społeczności. Dalej przestrzega przed jakąkolwiek dyskryminacją natury politycznej, socjalnej, etnicznej, religijnej, językowej albo płciowej, a także przed nadużyciami dotyczącymi miejscowych tradycji oraz możliwościami zbytnej komercjalizacji i niezrównoważonej turystyki.

W dyrektywach dotyczących działań na poziomie lokalnym i narodowym zwraca się uwagę na zagadnienia etyczne, które dotyczą implementacji konwencji w poszczególnych przypadkach na danym terytorium, konieczności przestrzegania prawa, między innymi własności intelektualnej czy prawa do prywatności. Dokument zachęca Państwa-Strony do wspierania wszelkich przedsięwzięć na rzecz promowania dziedzictwa niematerialnego i jego ochrony oraz określania i implementacji polityki w tym obszarze na szczeblu lokalnym. Państwa-Strony powinny przedsięwzięć odpowiednie środki celem wsparcia promocji i upowszechnienia programów i innych projektów wybranych przez Komitet zgodnie z artykułem 18¹⁸ konwencji. Istotną część dyrektyw stanowią zapisy dotyczące edukacji formalnej i nieformalnej, zgodnie z artykułem 14(a)¹⁹ konwencji, w którym podkreśla się rolę dziedzictwa niematerialnego jako instrumentu

integrującego i wspierającego dialog międzykulturowy oraz promującego wielojęzyczność, włącznie z językami lokalnymi. Zwraca się uwagę na celowe wykorzystanie wszystkich możliwych środków komunikacji i technologii w edukacji na temat dziedzictwa niematerialnego oraz włączenie jej do nauczania uniwersyteckiego, równocześnie rozwijając metody badawcze oraz studia interdyscyplinarne o charakterze naukowym, technicznym i artystycznym. W dyrektywach podkreśla się konieczność szkolenia społeczności lokalnych w zakresie przedsięwzięć gospodarczych, związanych z dziedzictwem niematerialnym. Tu wyraźnie można odczytać analogię do dyrektywy do konwencji z 2005 roku. Rola społeczności lokalnej jest szczególnie istotna w tworzeniu i wykorzystaniu wszelkich ośrodków i innych przedsięwzięć związanych z dziedzictwem. Dyrektywy określają też zasady dotyczące działalności komercyjnej, rozwijanej na bazie dziedzictwa niematerialnego, zwracając uwagę na jej zrównoważony charakter i wskazując na możliwość szkodliwego wpływu turystyki i źle pojętych przemysłów kultury na społeczność lokalną i wynikające stąd zagrożenia między innymi dla autentyczności zjawisk przez tę społeczność kultywowanych.

Podkreślenie delikatności tkanki społecznej, narażonej na niebezpieczeństwo uniformizacji i jej zubożającej siły, jest jedną z zasadniczych cech przesłania zawartego w tekście konwencji. Wskazuje to na jej głęboki charakter prospołeczny, ujawniając troskę twórców tego aktu normatywnego o umacnianie spójności wspólnotowej, szczególnie zagrożonej w małych skupiskach ludzkich, zderzających się z falą współczesnej cywilizacji.

Nadzwyczaj wyraźnie odzwierciedlają tę myśl przyjęte kryteria wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, które warto tu przytoczyć:

I. Przedmiotu – zjawiska (elementu), zdefiniowanego w artykule 2.1 konwencji, dotyczy ochrona określona w artykule 2.3²⁰.

II. Wpis danego zjawiska przyczyni się do wzmocnienia jego widoczności oraz wzrostu świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kultury i zachęci do dialogu, odzwierciedlając różnorodność kulturalną i świadcząc o ludzkiej kreatywności.

III. Zastosowano odpowiednie środki w celu ochrony i promocji danego zjawiska.

IV. Zjawisko zostało nominowane do wpisu przy możliwie szerokim udziale społecznym, grupy lub osób, których dotyczy i po ich wcześniejszym poinformowaniu i uzyskaniu niewymuszonej aprobaty.

V. Zjawisko, o którym mowa zostało wpisane do rejestru dziedzictwa niematerialnego na terytorium państwa składającego aplikację zgodnie z artykułem 11²¹ i artykułem 12²² konwencji.

Porównując wymienione wyżej kryteria, dotyczące dziedzictwa niematerialnego, z kryteriami wpisu na Listę światowego dziedzictwa²³, z których sześć pierwszych dotyczy dziedzictwa kulturalnego, a cztery pozostałe dziedzictwa naturalnego, można dostrzec wyraźnie różnice w przyjętych zasadach. Jedynie kryterium VI mówi o związku z żywymi tradycjami i ideami danego obiektu, podczas gdy pozostałe podkreślają przede wszystkim wybitność, zgodnie z przyjętymi przez ekspertów cechami wartości. Wyraźnie wyróżnia się dzieło ludzkiego geniuszu w stosunku do innych, świadczących o cywilizacji żywej bądź umarłej. Istotna jest, o czym wspomniałem wcześniej, wyjątkowość obiektu, zachowanego w jego autentycznym i zintegrowanym stanie. Zasadniczą różnicą w stosunku do kryteriów Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości jest to, że odnoszą się one do dzieł dokonanych w przeszłości, a ich forma dla zachowania autentyczności świadka czasów minionych nie może być zmieniona, podczas gdy dziedzictwo niematerialne charakteryzuje się żywotnością danego zjawiska kulturowego tu i teraz i stale biorącego udział w tworzeniu różnorodności kultury współczesnej.

Sądząc po zwiększającym się zainteresowaniu państw, z których już 146 przystąpiło do konwencji, Lista reprezentatywna niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości ma szansę stać się sztandarym znakiem UNESCO, chociaż wciąż jeszcze pozostaje w cieniu Listy światowego dziedzictwa. Łącznie z wcześniejszymi 90 wpisami z proklamacji Arcydział Ustnego i Niematerialnego Dziedzictwa Ludzkości (do 2008 r.), 76 wpisami z 2009 roku dokonanymi na sesji w Abu Dhabi, 46 wpisami na sesji w Nairobi, 19 wpisami na Bali oraz 27 w Paryżu na Liście reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości znalazło się już 259 elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Aktualnie możemy zaobserwować drastycznie malejącą co roku liczbę nowych wpisów. Fakt ten, a także zaostrenie wymogów

nominacyjnych, trzeba brać pod uwagę, myśląc o możliwości przedstawienia polskich kandydatur.

Lista obejmuje bogatą paletę różnych praktyk społeczności lokalnych, wśród których znalazły się: chorwackie zwyczaje związane z wypiekiem pierników; czeskie zwyczaje wiejskie związane z końcem karnawału; koronkarstwo i zwyczaje biesiadne we Francji; japońskie i indyjskie tradycyjne teatry; azerbejdżańska i irańska sztuka tkania dywanów; hiszpańskie flamenco i argentyńsko-urugwajskie tango; portugalskie fado – związane z kulturą miejską; wytwarzanie tradycyjnych instrumentów w Indonezji, Iranie i marimby w Kolumbii; różnego rodzaju procesje, karnawały, fiesty, np. w Luksemburgu, Belgii, Meksyku i Austrii; tradycyjne zawody sportowe w Mongolii i budowanie ludzkich wież w Katalonii; techniki konstrukcji drewnianych w Chinach i Korei, zwyczaje związane z podtrzymaniem więzi wspólnotowych w Turcji, a także w Kolumbii. Do ostatnich wpisów należą: pieśni buddyjskie w regionie Ladakh – recytacja świętych tekstów w Ladakh, w Himalajach, w stanie Dżammu i Kaszmir w Indiach; kult królów Hùng w Phú Tho w Wietnamie; tar, instrument strunowy o długim gryfie – jego wyrób i tradycje muzyczne w Azerbejdżanie; święto dzielników (ukwiecone patia) w Kordowie w Hiszpanii; wyrób kapeluszy słomkowych w Ekwadorze; recytacja eposu ormiańskiego „Dawid z Sasunu” w Armenii; praktyka i ekspresja kulturowa związana z ksylofonem pięciostopniowym (balafonem) wśród plemion Senufo w Mali, Burkina Faso i Wybrzeżu Kości Słoniowej. Ten ostatni wpis jest o tyle ciekawy, że projekt rozwoju przemysłu kulturowego w oparciu o ten instrument zyskał dofinansowanie z Międzynarodowego Funduszu na rzecz Różnorodności Kulturowej, powstałego na podstawie konwencji z 2005 roku. O poszerzaniu rozumienia definicji elementu mylnie zawężanego tradycyjnie do kultury ludowej związanej z obszarami wiejskimi świadczy chociażby umieszczenie na liście tradycji jeździeckiej, przypisywanej francuskiej arystokracji oraz wspomniane wyżej mieszczkańskie zwyczaje z Kordowy w Hiszpanii.

Obok Listy reprezentatywnej niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości ważną rolę pełni Lista dziedzictwa wymagającego pilnej ochrony oraz Lista najlepszych praktyk, mieszcząca na przykład „Táncház” – węgierski model przekazu dziedzictwa kultury niematerialnej i docenione ostatnio Xtaxkgakget

Makgkaxtlawana – Centrum sztuk autochtonicznych i jego wkład w ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego Totonaków w Veracruz w Meksyku. Świadczą one o zasadniczej misji konwencji, którą jest przede wszystkim ochrona dziedzictwa niematerialnego w poszczególnych Państwach-Stronach i na świecie. Służy temu wypracowywanie standardów i wzorców, między innymi szerokiej współpracy międzynarodowej. Tworzenie list nie może być głównym zadaniem konwencji, mimo ich walorów popularyzatorskich i niewątpliwiej atrakcyjności, prowadzącej niekiedy do szkodliwej formy współzawodnictwa. Listy powinny służyć tworzeniu wzorców właściwej ochrony dziedzictwa niematerialnego bez względu na to, czy dany element znajduje się na liście, czy nie. Szczególnie trzeba zwrócić uwagę na te elementy, które są najbardziej zagrożone i nie mają szansy w konkurencji z lepiej „nagłośnionymi” zjawiskami kulturowymi przez społeczności liczniejsze i dysponujące większymi środkami.

W dyskusjach podczas różnych sesji Komitetu wielokrotnie zwracano uwagę na to, że należy precyzyjnie określić i stosować dyrektywy (*guidelines*), którymi powinny się kierować w swojej pracy opiniodawczej poszczególne ciała eksperckie. Z drugiej strony, podejmujący ostateczne decyzje Komitet pełni właściwie funkcję nadzorczą w stosunku do ciał eksperckich, oceniając jakość przedstawionych do nominacji materiałów pod względem języka, jego klarowności, przedstawionej dokumentacji i innych technicznych aspektów, dążąc do uzyskania konsensusu w podejmowaniu decyzji. Mimo ustawicznego doprecyzowywania metod oceny kandydatur w toku prac Międzypaństwowego Komitetu, wiele kwestii pozostaje nadal niejasnych. Różnie rozumiane są podstawowe pojęcia konwencji, w tym tak kluczowe pojęcia jak *community* i rodzące wątpliwości związane z wyborem osób reprezentujących daną społeczność w związku z propozycją wpisu. Innymi zagadnieniami budzącymi niejasności są rola organizacji pozarządowych i mediatorów.

Tworzenie krajowego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Wielokrotnie podczas posiedzeń Komitetu podkreślano znaczenie wpisów na poszczególne listy, które stają się jednocześnie punktami odniesienia, wzorcami

w działaniach na rzecz ochrony. Dlatego obok podstawowego warunku zachowania dziedzictwa, jaką jest wola społeczności lokalnej, w procesie przygotowania elementu do wpisu ważną rolę odgrywa pośrednictwo ekspertów, których opinia powinna być respektowana, bez deprecjonowania jednak woli danej grupy społecznej. Ostatnie nominacje wskazują na tendencje do poszerzania dynamicznie rozumianej definicji dziedzictwa niematerialnego, określonej w artykule 2. konwencji. Coraz częściej dotyczą one żywych zwyczajów i praktyk społecznych (uroczystości, form świętowania, procesji, festiwali, itp.), odnosząc się do bardzo zróżnicowanych grup społecznych (elit szlacheckich, społeczności mieszkańców miast i poszczególnych dzielnic, grup zawodowych itp.), a nie tylko do tradycyjnie pojmowanej sztuki ludowej. Na liście znajdują się obok siebie nie tylko typowe zwyczaje kojarzone z folklorem, ale także tradycje grodzkie, azjatyckie, tradycyjne techniki druku i budowy mostów drewnianych, karnawały i obrzędy o charakterze religijnym, a także formy zachowań wspólnotowych, związanych ze sprawowaniem władzy czy z biesiadowaniem.

Wdrażanie postanowień konwencji z 2003 roku jest procesem długotrwałym, a prace prowadzone przez społeczność międzynarodową wciąż trwają i wskazują na to, że rozumienie dziedzictwa niematerialnego w duchu konwencji jest dynamiczne i przynosi nowe odkrycia. Powinno się to wszystko wziąć pod uwagę przy konstruowaniu rejestru krajowego, który jest niezbędnym warunkiem wdrożenia konwencji w Polsce. Ze względu na to, że poprzedza i warunkuje ewentualne przedstawienie nominacji do wpisu na Listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości, prace nad nim lub tymczasowo nad listą dziedzictwa niematerialnego rozpoczęte w ubiegłym roku w Polsce trzeba zintensyfikować pamiętając, że sam fakt zarejestrowania elementu na poziomie krajowym nie jest wystarczającym warunkiem, aby spełnić właściwe kryterium. Procedura wpisu do rejestru krajowego musi być zgodna ze wszystkimi kryteriami konwencji, a w tym szczególnie z respektowaniem zasady udziału społeczności lokalnych, w pełni świadomych swego uczestnictwa. Fakt, że liczba wniosków stale rośnie, a zdolność ich ewaluacji przez Sekretariat i ciała pomocnicze są ograniczone, szanse na pierwszy polski wpis z roku na rok oddala się w czasie. Z uwagi na to, że dziedzictwo niematerialne chronione na

mocy konwencji z 2003 roku w odróżnieniu od dziedzictwa wpiswanego na Listę światowego dziedzictwa na podstawie konwencji z 1972 roku nie podlega wartościowaniu; o odrzuceniu wniosku decydują względy formalne. Przy wpisie decydują przekonujące dowody świadczące o podmiotowym potraktowaniu przez Państwo-Stronę społeczności będącej depozytariuszem dziedzictwa. Wnioski powinny być perfekcyjnie przygotowane pod kątem uzasadnienia wszystkich kryteriów, a także klarowności pod względem językowym, to znaczy w języku angielskim lub francuskim. Nawet niewielkie uchybienia w dokumentacji powodują, że kandydatura nie jest rozpatrywana. W debacie na ostatniej sesji Komitetu w Paryżu pojawił się apel o poczucie odpowiedzialności ze strony instancji rządowych przedstawiających kandydaturę i ze strony członków samego Komitetu, gdyż wspomniane wyżej uwarunkowania natury formalnej mogą być źródłem frustracji i rozczarowania społeczności, której dotyczy wniosek. Przed przystąpieniem do sporządzania rejestru krajowego należy, na zasadzie wsparcia przy implementacji konwencji, zorganizować szkolenia dla osób zaangażowanych w ten proces. Szkolenia takie wydają się niezbędne, by uniknąć błędów, które najczęściej wynikają z niezrozumienia odmienności konwencji z 2003 roku od konwencji z 1972 roku, dotyczącej innej materii i koncepcji ochrony i opartej

na innych założeniach. Istotnym elementem szkoleń powinno być przygotowanie ekspertów do roli mediatorów w procesie przygotowywania nominacji we współpracy z daną społecznością lokalną. Kolejnym ważnym zadaniem jest przygotowanie specjalistów do przeprowadzania monitoringu i sporządzania raportów okresowych.

Proces wdrażania konwencji stanowi ogromną szansę, by w działaniach prowadzących do stworzenia krajowego rejestru dziedzictwa niematerialnego opracować metodologię zgodną z założeniami konwencji z 2003 roku i dzięki temu rozpoznać, upowszechnić i zachować bogactwo kultury niematerialnej w Polsce, które dzięki dobrze prowadzonej polityce kulturalnej, zgodnej z zasadami konwencji z 2005 roku, powinno być twórczo obecne w procesach rozwojowych naszego kraju. ■

Artykuł jest poszerzoną i zaktualizowaną wersją, powstałą na bazie referatu wygłoszonego na konferencji poświęconej dziedzictwu niematerialnemu, która odbyła się 25 października 2012 roku na Uniwersytecie im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Profesor zw. dr hab. Sławomir Ratajski – wykładowca Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie w dziedzinie koncepcji artystycznych i estetyki współczesnej. W latach 2001-2005 ambasador RP w Argentynie i Paragwaju. Sekretarz Generalny Polskiego Komitetu do spraw UNESCO.

Przypisy

- 1 Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Dz.U. z 2010 r., nr 225, poz. 1462.
- 2 Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Dz.U. z 2007 r., nr 215, poz. 1585.
- 3 Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego, Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190.
- 4 Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, Dz.U. z 2007 r., nr 215, poz. 1585, preambuła.
- 5 Tamże.
- 6 Tamże.
- 7 Tamże.
- 8 Tamże.
- 9 Artykuł 2 – Zasady przewodnie
  1. Zasada poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności
Różnorodność kulturowa może być chroniona i promowana jedynie wtedy, gdy zagwarantowane są prawa człowieka i podstawowe wolności, takie jak wolność wypowiedzi,

informacji i komunikowania, a także, gdy jednostka ma możliwość wyboru form wyrazu kulturowego. Nikt nie może powoływać się na postanowienia niniejszej konwencji w celu naruszenia praw człowieka i podstawowych wolności określonych w Powszechnej deklaracji praw człowieka lub zagwarantowanych prawem międzynarodowym ani w celu ograniczania ich zakresu.

2. Zasada suwerenności

Państwa, zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych i z zasadami prawa międzynarodowego, mają suwerenne prawo do wprowadzania środków i polityk mających na celu ochronę i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego na swoim terytorium.

3. Zasada równej godności i poszanowania wszystkich kultur

Ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego zakładają uznanie równej godności i poszanowanie wszystkich kultur, w tym kultur osób należących do mniejszości i kultur ludów autochtonicznych.

4. Zasada solidarności i współpracy międzynarodowej

Międzynarodowa współpraca i solidarność powinny mieć na celu umożliwianie wszystkim krajom, a zwłaszcza krajom rozwijającym się, tworzenia i umacniania własnych

środków wyrazu kulturowego na szczeblu lokalnym, krajowym i międzynarodowym, w tym przemysłów kultury, bez względu na to, czy przemysły te dopiero powstają, czy już istnieją.

5. Zasada komplementarności ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwoju

Z uwagi na fakt, że kultura jest jedną z głównych sił napędowych rozwoju, kulturowe aspekty rozwoju są równie istotne jak jego aspekty ekonomiczne, a jednostki i narody mają podstawowe prawo do uczestniczenia w kulturze i korzystania z niej.

6. Zasada trwałego i zrównoważonego rozwoju

Różnorodność kulturowa jest wielkim bogactwem jednostek i społeczeństw. Ochrona, promowanie i zachowanie różnorodności kulturowej są podstawowym warunkiem trwałego i zrównoważonego rozwoju dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń.

7. Zasada sprawiedliwego dostępu

Sprawiedliwy dostęp do szerokiej i zróżnicowanej gamy form wyrazu kulturowego pochodzących z całego świata oraz dostęp kultur do środków wyrazu i upowszechniania stanowią istotne czynniki wspierające różnorodność kulturową i pogłębiające wzajemne zrozumienie.

8. Zasada otwartości i równowagi

Gdy Państwa wprowadzają środki mające na celu wspieranie różnorodności form wyrazu kulturowego, winny dbać o promowanie, w sposób właściwy, otwartości na inne kultury na świecie i zapewnić, by te środki były zgodne z celami niniejszej konwencji.

10 Artykuł 4 – Definicje

Dla celów niniejszej konwencji przyjmuje się następujące definicje:

1. Różnorodność kulturowa

„Różnorodność kulturowa” odnosi się do wielości form, poprzez które kultury grup i społeczeństw znajdują swój wyraz. Wspomniane sposoby wyrażania kultury przekazywane są w obrębie grup i społeczeństw, a także pomiędzy nimi. Różnorodność kulturowa przejawia się nie tylko w zróżnicowanych formach, poprzez które wyraża się, wzbogaca i jest przekazywane, dzięki różnorodności form wyrazu kulturowego, dziedzictwo kulturowe ludzkości, ale także w różnych postaciach twórczości artystycznej, wytwarzania, rozpowszechniania, dystrybucji form wyrazu kulturowego i korzystania z nich, niezależnie od stosowanych środków i technik.

2. Treść kulturowa

„Treść kulturowa” odnosi się do znaczenia symbolicznego, do wymiaru artystycznego oraz do wartości kulturowych, które wywodzą się z tożsamości kulturowych lub je wyrażają.

3. Formy wyrazu kulturowego

„Formy wyrazu kulturowego” oznaczają formy, które są efektem twórczości jednostek, grup i społeczeństw i które zawierają treść kulturową.

4. Działalność, dobra i usługi kulturalne

„Działalność, dobra i usługi kulturalne” oznaczają działalność, dobra i usługi, które – rozpatrywane z punktu widzenia ich właściwości, wykorzystania bądź celowości, niezależnie od wartości handlowej, jaką mogą mieć – przedstawiają lub przekazują formy wyrazu kulturowego. Działalność kulturalna może być celem samym w sobie lub też może przyczyniać się do wytwarzania dóbr i usług kulturalnych.

5. Przemysły kultury

„Przemysły kultury” oznaczają przemysły wytwarzające i rozpowszechniające dobra lub usługi kulturalne, zgodnie z definicją określoną wyżej w ustępie 4.

6. Polityki kulturalne i związane z nimi środki

„Polityki kulturalne i związane z nimi środki” oznaczają polityki i środki dotyczące kultury, wprowadzane na szczeblu lokalnym, krajowym, regionalnym lub międzynarodowym, bez względu na to, czy są one ukierunkowane na kulturę jako taką, czy też mają wywierać bezpośredni wpływ na formy wyrazu kulturowego jednostek, grup lub społeczeństw, w tym na tworzenie, wytwarzanie, rozpowszechnianie i dystrybucję działalności, dóbr i usług kulturalnych oraz na dostęp do nich.

7. Ochrona

„Ochrona” oznacza wprowadzenie środków mających na celu zachowanie, chronienie i pogłębianie różnorodności form wyrazu kulturowego. „Chronić” oznacza wprowadzać wspomniane środki.

8. Międzykulturowość

„Międzykulturowość” odnosi się do występowania różnych kultur i do równoważnych interakcji między nimi, a także do możliwości tworzenia wspólnych form wyrazu kulturowego na drodze dialogu i wzajemnego poszanowania.

11 Artykuł 5 – Zasada ogólna dotycząca praw i obowiązków

1. Strony potwierdzają z całą mocą, zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych, zasadami prawa międzynarodowego i uznawanymi powszechnie aktami dotyczącymi praw człowieka, swoje suwerenne prawo do tworzenia i wdrażania polityki kulturalnej oraz do wprowadzania środków mających na celu ochronę i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego, a także do umacniania współpracy międzynarodowej dla osiągnięcia celów niniejszej konwencji.

2. Gdy strona wdraża polityki i wprowadza środki mające na celu ochronę i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego na swoim terytorium, polityka i środki stosowane przez tę stronę muszą być spójne z postanowieniami niniejszej konwencji.

12 Artykuł 6 – Prawa stron na szczeblu krajowym.

Artykuł 7 – Środki mające na celu promowanie form wyrazu kulturowego.

Artykuł 8 – Środki mające na celu ochronę form wyrazu kulturowego.

13 Artykuł 13 – Włączenie kultury do trwałego i zrównoważonego rozwoju

Strony dołożą starań w celu włączenia kultury do polityki rozwojowej na wszystkich szczeblach, dążąc do stworzenia warunków sprzyjających trwałemu i zrównoważonemu rozwojowi oraz, w ramach tych działań, popierania aspektów związanych z ochroną i promowaniem różnorodności form wyrazu kulturowego.

14 Artykuł 14 – Współpraca na rzecz rozwoju

Strony będą się starały wspierać współpracę na rzecz trwałego i zrównoważonego rozwoju i ograniczenia ubóstwa, zwłaszcza w odniesieniu do szczególnych potrzeb krajów rozwijających się, w celu popierania tworzenia się dynamicznego sektora kultury, między innymi za pomocą następujących środków:

a) umacnianie przemysłów kultury krajów rozwijających się poprzez:

(1) tworzenie i zwiększanie zdolności produkcji i dystrybucji w dziedzinie kultury w krajach rozwijających się;

(II) ułatwianie szerszego dostępu działań, dóbr i usług kulturalnych krajów rozwijających się do rynku światowego i do międzynarodowych sieci dystrybucji;

(III) umożliwianie powstawania zdolnych do funkcjonowania lokalnych i regionalnych rynków;

(IV) wprowadzanie, za każdym razem, gdy będzie to możliwe, właściwych środków w krajach rozwiniętych w celu ułatwienia dostępu działalności kulturalnej oraz dóbr i usług kulturalnych krajów rozwijających się do terytorium krajów rozwiniętych;

(V) wspieranie pracy twórczej i ułatwianie, w miarę możliwości, mobilności artystów z krajów rozwijających się;

(VI) zachęcanie do właściwej współpracy między krajami rozwiniętymi oraz krajami rozwijającymi się, między innymi w dziedzinie muzyki i kinematografii;

b) zwiększanie potencjału poprzez wymianę informacji, doświadczeń i wiedzy specjalistycznej, a także szkolenie zasobów ludzkich w krajach rozwijających się, zarówno w sektorze publicznym, jak prywatnym, zwłaszcza w zakresie strategii i zarządzania, tworzenia i wdrażania polityk, promowania i dystrybucji form wyrazu kulturowego, rozwoju średnich, małych i mikro-przedsiębiorstw, stosowania technologii, a także rozwoju i transferu umiejętności;

c) transfer technologii poprzez wprowadzenie odpowiedniego systemu motywacyjnego dla transferu technologii i umiejętności zawodowych, zwłaszcza w dziedzinie przemysłów kultury i przedsięwzięć kulturalnych;

d) pomoc finansowa poprzez:

(I) utworzenie Międzynarodowego Funduszu na rzecz Różnorodności Kulturowej, zgodnie z postanowieniami art. 18;

(II) przyznawanie pomocy publicznej na rzecz rozwoju, w zależności od potrzeb, w tym pomocy technicznej w celu pobudzania i wspierania twórczości;

(III) inne formy pomocy finansowej, np. pożyczki o niskim oprocentowaniu, subwencje i inne mechanizmy finansowania.

15 Artykuł 10 – Edukacja i uwrażliwianie opinii publicznej Strony będą:

a) ułatwiać i szerzyć zrozumienie dla wagi ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, zwłaszcza za pomocą programów edukacyjnych oraz poprzez uwrażliwianie, w większym stopniu, opinii publicznej;

b) współpracować z innymi stronami oraz z organizacjami międzynarodowymi i regionalnymi dla osiągnięcia celu określonego w niniejszym artykule;

c) dokładać starań, by sprzyjać twórczości i zwiększać potencjał produkcyjny poprzez tworzenie programów edukacyjnych i szkoleniowych oraz wymianę w dziedzinie przemysłów kultury. Środki te powinny być wprowadzone w taki sposób, by nie wywierały negatywnego wpływu na tradycyjne formy produkcji.

16 Artykuł 7 – Środki mające na celu promowanie form wyrazu kulturowego

1. Strony dołożą starań, by stworzyć na swoim terytorium warunki zachęcające jednostki i grupy społeczne do:

(a) tworzenia, wytwarzania, rozpowszechniania i dystrybucji własnych form wyrazu kulturowego oraz do korzystania z dostępu do nich, z należyтым uwzględnieniem szczególnych uwarunkowań i potrzeb kobiet, jak też różnych grup społecznych, w tym osób należących do mniejszości i ludów autochtonicznych;

(b) dostępu do różnorodnych form wyrazu kulturowego pochodzących zarówno z ich terytorium, jak z innych krajów świata.

2. Strony dołożą również starań, by uznano istotny wkład artystów i innych osób zaangażowanych w proces twórczy, wspólnot kulturowych i organizacji wspierających ich w pracy, jak również ich kluczową rolę we wzbogacaniu różnorodności form wyrazu kulturowego.

17 Artykuł 2-1. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.

18 Artykuł 18 – Programy, projekty i działania mające na celu ochronę niematerialnego dziedzictwa kulturowego

1. Na podstawie propozycji składanych przez Państwa-Strony oraz zgodnie z kryteriami, które ustali Komitet a zatwierdzi Zgromadzenie Ogólne, Komitet okresowo wybiera i promuje narodowe, subregionalne i regionalne programy, projekty i działania mające na celu ochronę dziedzictwa, które w jego opinii najlepiej odzwierciedlają zasady i cele niniejszej Konwencji, uwzględniając przy tym specjalne potrzeby krajów rozwijających się.

2. W tym celu Komitet przyjmuje, rozpatruje i zatwierdza wnioski Państw-Stron o udzielenie międzynarodowej pomocy w przygotowywaniu takich propozycji.

3. Komitet wspiera realizację takich projektów, programów i działań poprzez rozpowszechnianie najlepszych praktyk, wykorzystując sposoby, które określi.

19 Artykuł 14 – Kształcenie, uświadamianie i rozwijanie potencjału

Każde Państwo-Strona dąży, wykorzystując odpowiednie środki, do: a) zapewnienia, aby niematerialne dziedzictwo kulturowe było uznawane, szanowane i promowane w społeczeństwie, w szczególności poprzez: I) programy mające na celu edukację, podnoszenie świadomości i upowszechnianie informacji, skierowane do ogółu społeczeństwa, w szczególności do młodzieży, II) konkretne programy edukacyjne i szkoleniowe dla zainteresowanych wspólnot oraz grup, III) działania mające na celu rozwijanie potencjału w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności w zakresie zarządzania i badań naukowych, oraz

IV) nieformalne środki przekazywania wiedzy.

a) zapewnienia, aby niematerialne dziedzictwo kulturowe było uznawane, szanowane i promowane w społeczeństwie, w szczególności poprzez:

I) programy mające na celu edukację, podnoszenie świadomości i upowszechnianie informacji, skierowane do ogółu

- społeczeństwa, w szczególności do młodzieży,
- II) konkretne programy edukacyjne i szkoleniowe dla zainteresowanych wspólnot oraz grup,
- III) działania mające na celu rozwijanie potencjału w dziedzinie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności w zakresie zarządzania i badań naukowych, oraz
- IV) nieformalne środki przekazywania wiedzy.
- 20** Artykuł 2.3. „Ochrona” oznacza środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmocnienie i przekazywanie, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa.
- 21** Artykuł 11 – Rola Państw-Stron
Każde Państwo-Strona zobowiązane jest:
- podjąć niezbędne środki w celu zapewnienia ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium;
  - w zakresie środków ochrony, o których mowa w Artykule 2 ustęp 3, określić i zdefiniować różne elementy niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium, korzystając przy tym z pomocy wspólnot, grup oraz właściwych organizacji pozarządowych.
- 22** Artykuł 12 – Inwentaryzacja
- Dla zapewnienia identyfikacji w celu ochrony, każde Państwo-Strona sporządza, w sposób odpowiedni do własnej sytuacji, jeden lub kilka rejestrów niematerialnego dziedzictwa kulturowego znajdującego się na jego terytorium. Rejestry te będą regularnie uaktualniane.
  - Każde Państwo-Strona, wraz z przekazaniem Komitetowi okresowego sprawozdania zgodnie z Artykułem 29, przekazuje istotne informacje dotyczące wyżej wymienionych rejestrów.
- 23** Miejsca wpisane na Listę światowego dziedzictwa wyróżniają najwyższą powszechną wartość. Światowe dziedzictwo ma przedstawiać różnorodność kulturalną i bogactwo natury wszystkich regionów świata. Warunkiem wpisu miejsca na Listę jest spełnienie jednego lub kilku kryteriów stanowiących o jego wyjątkowości w skali światowej.
Dobro powinno:
- stanowić wybitne dzieło twórczego geniuszu człowieka; lub

- II. ukazywać znaczącą wymianę wartości, zachodzącą w danym okresie czasu lub na danym obszarze kulturowym świata w dziedzinie rozwoju architektury lub techniki, sztuk monumentalnych, urbanistyki lub projektowania krajobrazu; lub
  - III. nieść unikalne lub co najmniej wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej lub cywilizacji wciąż żywej bądź już nieistniejącej; lub
  - IV. być wybitnym przykładem typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący(e) etap(y) w historii ludzkości; lub
  - V. być wybitnym przykładem tradycyjnego osadnictwa, tradycyjnego sposobu użytkowania lądu lub morza, reprezentatywnego dla danej kultury (kultur); lub obrazującym interakcję człowieka ze środowiskiem, szczególnie jeżeli /dane dobro/ stało się podatne na zagrożenia wskutek nieodwracalnych zmian; lub
  - VI. być powiązane w sposób bezpośredni lub materialny z wydarzeniami lub żywymi tradycjami, ideami, wierzeniami, dziełami artystycznymi lub literackimi o wyjątkowym uniwersalnym znaczeniu (Komitet jest zdania, że kryterium to powinno być stosowane na ogół łącznie z innymi kryteriami); lub
  - VII. obejmować najbardziej niezwykle zjawiska przyrodnicze lub obszary o wyjątkowym naturalnym pięknie i znaczeniu estetycznym; lub
  - VIII. stanowić wyjątkowe przykłady reprezentatywne dla głównych etapów historii Ziemi, włączając świadectwa rozwijającego się na niej życia; trwających procesów geologicznych istotnych w tworzeniu rzeźby terenu, bądź form geomorfologicznych lub fizjograficznych o dużym znaczeniu; lub
  - IX. stanowić wyjątkowe przykłady reprezentatywne dla trwających procesów ekologicznych i biologicznych istotnych w ewolucji i rozwoju ekosystemów oraz zespołów zwierzęcych i roślinnych lądowych, słodkowodnych, nadbrzeżnych i morskich; lub
  - X. obejmować siedliska naturalne najbardziej reprezentatywne i najważniejsze dla ochrony in situ różnorodności biologicznej, włączając te, w których występują zagrożone gatunki o wyjątkowej uniwersalnej wartości z punktu widzenia nauki lub ochrony przyrody.
- Dodatkowo dobra muszą spełniać warunek integralności i autentyczności (jedynie miejsca kulturowe) oraz posiadać efektywny system ochrony i zarządzania.

Summary

Intangible cultural heritage in the light of protection and promotion of the diversity of cultural expressions

The article refers to two UNESCO conventions adopted by Poland in recent years: The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage of 2003 and the Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions of 2005. On one hand, comparing the content of these documents allows better understanding of the keynote of the concept of safeguarding intangible national heritage applied by UNESCO, and, on the other hand, this guiding principle shows the long distance covered while shaping the vision

of cultural heritage over forty years from the establishment of the Convention on Safeguarding the Cultural and Natural Heritage in 1972. To complete the picture, UNESCO's "Memory of the World" Programme of 1992, concerning safeguarding the documentary heritage, including the digital heritage, must be mentioned.

These documents capture the diverse landscape of human cultural heritage, being complementary to each other. They are permeated by the principles of the protection and promotion of the heritage to varying degrees: equality, diversity, equivalency, share in the sustainable development, importance of an individual creator, and also an important role of the local community in this process. They indicate the evolution of the de-

velopment conditions based on the cultural awareness, sense of identity, formed in the process of gradual identification of one's own tangible and intangible heritage. They emphasize the possibility of a significant participation of culture in development. The Preamble to the Convention from 2005 contains provisions which formulate principles in a clear way, and also shed light on understanding other UNESCO conventions and programmes, especially on the particularly important Convention from 2003. The principle of non-evaluation, which applies to making new entries on the Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity, so difficult to understand in the light of the experience related to the application of the criteria for making new entries on the World Heritage List, in accordance with the Convention on Protection of the Cultural and Natural Heritage from 1972, gains importance in the perspective of "cultural diversity forming a common heritage of humanity" and being "a mainspring for sustainable development for communities, peoples and nations".

The Convention emphasizes the importance of culture for social cohesion; developmental role of exchanges and interactions between cultures based on freedom of thought, expression and information, as well as diversity of media; the importance of linguistic diversity; the importance of vitality of cultures, including for persons who belong to minorities and indigenous people, as "manifested in their freedom to create, disseminate and distribute their traditional, cultural expressions and to have access thereto, so as to benefit them for their own development". These statements give special meaning to

the main thoughts of the Convention of 2003, which indicates the fundamental importance of the local community and individual carriers in ensuring vitality of the intangible heritage as a basic condition for its protection. Hence the differences in determination of goods added to the lists established on the basis of the Convention of 1972 and of 2003. In the first case, the dominating principle is the principle of selection of the most outstanding works in a given field, based on the methodology determined by specialists using the criteria of European historical and aesthetic tradition. In the case of the Convention of 2003, there was a clear evolution towards the recognition of the values of cultural phenomena rooted in the local context, proving, first of all, the diversity and authenticity of these phenomena, with their significance in creating the culture for the local community and as a manifestation of their identity, and, with the use of tools for the protection of these phenomena/elements, may participate in the dialogue of cultures on the national and global scale.

The process of the implementation of the Convention gives a huge chance to prepare a methodology consistent with the assumptions of the Convention of 2003, by means of activities that aim at creating the national register of the intangible heritage, and thus recognize, disseminate and maintain the richness of intangible culture in Poland which, as a result of a well conducted cultural policy consistent with the principles of the Convention of 2005, should be present in the developmental processes of our country in a creative manner.